

ІСТОРИОГРАФІЧНІ СТУДІЇ ПРОФЕСОРА І. А. ЛИННИЧЕНКА (1857 – 1926)

Накопичення значного фактичного та теоретичного матеріалу в галузі історичних знань призвело у другій половині XIX – на початку XX ст. до оформлення в європейській історичній науці окремого напрямку – історії історіографії. Одним з центрів розвитку відповідних досліджень була Російська імперія, зокрема, її українські землі. На сьогодні наші відомості про розвиток історіографічних досліджень в Російській імперії є недостатньо повними, незважаючи на певний доробок у цій галузі¹. Праці сучасних російських та українських історіографів є або загальними нарисами, або присвячені найвидатнішим постатям історичної науки². Історіографічний компонент наукової спадщини більшості істориків Російської імперії досліджений недостатньо. Головну увагу слід зосередити на розвитку історіографії в університетах, адже попередні дослідники неодноразово вірно наголошували, що становлення історіографії як спеціальної історичної дисципліни і разом з тим історії історіографії як її складової частини передусім пов'язано з розвитком університетської освіти наприкінці XIX – на початку XX ст.³

До помітних представників тогочасної професури належав Іван Андрійович Линниченко (1857–1926 роки). Його тривала педагогічна та наукова кар'єра (1880-ті – перша половина 1920-тих років) пов'язана з чотирма університетами: Київським (1870-ті – 1880-ті), Московським (1888–1895), Одеським та Симферопольським (1921–1926). Найбільше часу вчений викладав в одеському Новоросійському університеті (далі – НУ) на кафедрі російської історії, де він пройшов усі щаблі кар'єри: приват-доцента (1885/86 навчальний рік), екстраординарного (1896 – 1898), ординарного (1898 – 1909), заслуженого (1909 – 1911) та заслуженого позаштатного (1911 – до лютого 1920) професора. До того ж протягом 1903–1915 років він викладав історію Росії на Одеських Вищих жіночих курсах⁴.

Наукові інтереси вченого були досить різноманітними. Від свого вчителя у київському університеті Св. Володимира професора В. Антоновича він успадкував інтерес до медієвістики (історія Київської та Галицької земель Русі) та археології. Статті історика були присвячені також краєзнавчій, південноукраїнській, тематиці, слов'янознавству, бібліографії, художній літературі. І. Линниченко нараховував біля 400 своїх праць, основними з яких вважав 50⁵.

Найбільшу увагу дослідників досі привертала медієвістичні та суспільно-політичні праці І. Линниченка⁶. Значно менш відомий І. Линниченко як історіограф. У попередній історіографії вже відзначалося, що І. Линниченко одним з перших університетських професорів Російської імперії читав курс історіографії⁷. На початку 1990-х років одеський історик З. Першина зазначила, що «Линниченко заклав основи історіографічних досліджень в Новоросійському університеті. Він проаналізував історичні погляди В.Б. Антоновича, М.І. Костомарова, В.О. Ключевського, М.П. Погодіна, в статтях–спогадах показав живі образи істориків – його сучасників,

читав в університеті курс лекцій з історіографії»⁸. Погляди І. Линниченка на діяльність свого колеги та друга одеського історика О. Маркевича вивчив одеський автор В. Мірошніченко⁹.

Нещодавно певну увагу біоісторіографічним нарисам І. Линниченка приділив київський історик О. Нагірняк. Однак, він згадав лише про нариси присвячені українським історикам, до того ж розглядав ці тексти виключно як мемуарні пам'ятки. Занадто розпливчато та неповно автор передав загальний зміст цих нарисів: «Про істориків-сучасників Линниченко писав дуже прихильно, з виявами поваги та із знанням їхніх характерів, звичок тощо»¹⁰. Таким чином, історіографічний доробок І. Линниченка вивчений занадто фрагментарно. Більшість дослідників взагалі не виділяє історіографічні праці як окрему складову його наукової спадщини.

Метою нашої статті є систематизація та аналіз історіографічної спадщини І. Линниченка в контексті розвитку історичної науки в Центральній та Східній Європі наприкінці XIX – початку XX ст. Головними джерелами для написання статті є архівні матеріали І. Линниченка та його друковані праці, матеріали діловодства Московського та Новоросійського університетів. У статті передусім використано типологічний, порівняльний, біоісторіографічний та історико-антропологічний методи історичного дослідження.

Інтерес І. Линниченка до історіографії був зумовлений загальними тенденціями в сучасній йому історичній науці та обставинами його біографії.

Дискусії історіографічного характеру були неодмінною складовою праць всіх істориків, що працювали у Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., адже як позитивісти вони мали враховувати всі джерельні та історіографічні факти. Як і інші історики цієї доби, внаслідок накопичення історичних праць з тематики своїх курсів І. Линниченко був змушений застосовувати проблемно-історіографічний підхід на лекціях з історії Росії та історії слов'янських народів.

Особливе значення для історіографічних студій І. Линниченка мала дружба з професором київського університету Св. Володимира істориком В. Іконніковим (1841–1923), який був одним з найбільш фахових дослідників історіографії в Російській імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. У 1870-х роках він викладав І. Линниченку історіографію. Наприкінці XIX ст. між ними налагодилося жваве листування. У 1921 році І. Линниченко привітав «свого старого вчителя з 80-літтям»¹¹. Ще у 1892 році він з натхненням зустрів появу монументальної праці київського історика «Опыт русской историографии». У рецензії І. Линниченко відзначив колосальну, бенедиктинську працю автора, що створив «путівник по історичному матеріалу чи генеральний перегляд запасів російської історичної науки». Порівнявши праці К. Бестужева-Рюміна (розділ «Введение» у праці «Русская история») та В. Іконнікова, рецензент дійшов висновку, що перша має навчальний, а друга спеціально-науковий характер¹². У подальшому І. Линниченко неодмінно використовував цю працю для підготовки до своїх лекцій.

Не менш вагомий вплив на І. Винниченка-історіографа мали його колеги по викладанню історії Росії на історико-філологічному факультеті НУ Г. Перетяткович (1840–1908) та О. Маркевич (1847–1903). Перший з них протягом 1886–1908 років читав спеціальний курс для істориків «Обзор источников и пособий при занятиях

русской историей». Незважаючи на бібліографічний характер назви, завдання курсу полягало не тільки в ознайомленні, але й в аналізі історичної літератури (перша частина включала аналіз історичної методології та джерел). В архіві І. Линниченка збереглася програма та уривки лекцій Г. Перетятковича з його власними доповненнями та коментарями¹³.

Інший одеський історик О. Маркевич протягом 1880-х – 1890-х років читав декілька спеціальних історіографічних курсів та неодноразово звертався до біоісторіографічного жанру¹⁴. У деяких нарисах І. Линниченка початку ХХ ст. не тільки тематично, але і за змістом відчутний вплив текстів його попередника. Таким чином, навряд чи можна погодитися з вище наведеною думкою З. Першиної. І. Линниченко не заклав основи історіографічних досліджень в НУ, а розвинув справу, започатковану передусім Г. Перетятковичем та О. Маркевичем в галузі дослідження російської історіографії.

Важливий етап становлення І. Винниченка-історіографа припав на час його викладання у Московському університеті у 1880-х – 1890-х роках, де його колегами були видатні спеціалісти з російської історії та історіографії В. Ключевський та П. Мілюков. Зокрема, останній у 1889 році читав курс російської історіографії.

Історіографічні зацікавлення вченого зумовили серед іншого прозаїчні обставини. Унаслідок переїзду з центрів зосередження основних архівних фондів необхідних для дослідження середньовіччя – Києва та Москви – до Одеси І. Линниченко був змушений шукати інші теми для реалізації свого наукового потенціалу. Вибір впав передусім на тісно пов'язані між собою бібліографію та історіографію. Подібна тематична переорієнтація була характерна і для деяких інших одеських істориків. Ця обставина тим більше загострилася у 1920-х роках під час перебування вченого у Криму. Відірваний від власної величезної бібліотеки, архівів, у передчутті смерті І. Линниченко скаржився на неможливість здійснювати серйозну наукову роботу. Тому він майже повністю занурюється у біографістику.

Історіографічна спадщина професора за ступенем оприлюднення складає дві групи: опубліковані та рукописні (архівні) роботи. Останні переважно припадають на кримський період життя історика у 1919–1926 роках (зберігаються у кримському архіві історика).

За жанром історіографічну спадщину професора можна поділити на три групи: 1) проблемно-історіографічні праці 2) спеціальні історіографічні лекційні курси та історіографічні частини загальних лекційних курсів 3) біоісторіографічні нариси (некрологи, ювілейні статті). Якщо перші дві групи праць виконували наукову та педагогічну функцію і були розраховані на обмежену аудиторію, то треті – на широке коло читачів.

За національно-територіальним принципом, праці І. Линниченка складають дві кількісно нерівнозначні групи: значно більша частина історіографічних праць присвячена розвитку російсько-української історіографії, менша – польської.

Наукові праці І. Линниченка ґрунтувалися на міцній історіографічній основі. У рецензіях на праці своїх колег та учнів вчений демонстрував велику обізнаність з літературою різних історичних питань, основними історіографічними тенденціями. Деякі з його статей мали спеціально історіографічний характер. 14 березня 1882 року у

київському історичному товаристві Нестора-літописця І. Линниченко виступив з доповіддю «Раціоналізм польських істориків у переданні подій руської історії», що пізніше увійшла в його монографію, присвячену взаєминам Польщі та Київської Русі. Він охарактеризував історичні праці перших польських істориків Мартина Галла, В. Кадлубка, Я. Длугоша, зауваживши їх тенденційність. Однак, І. Линниченко вважав, що польські хроністи підходили до висвітлення подій раціонально, тобто оздоблювали оповідання вигідними для себе подробицями, але основу залишали. Тому, на думку історика, за ретельного розбору повідомлень є можливість дізнатися принаймні про окремі справжні факти. Доповідь викликала дискусію, під час якої опоненти (М. Дашкевич, Д. Багалій, В. Антонович та інші) справедливо, на нашу думку, переконували доповідача у суперечливості його висновків: істориків-раціоналістів І. Линниченко наділив як раз протилежними рисами¹⁵.

У жанрі проблемної історіографії була написана у 1886 році стаття присвячена обставинам хрещення Русі¹⁶.

Загальний погляд на розвиток історіографії у Російській імперії І. Линниченко висловив у своїх лекційних курсах. Щодо історіографічних курсів професора в літературі можна зустріти суперечливі дані. Тому наголосимо, що у джерелах зафіксовані такі курси: у Московському університеті – «Обзор теорий русской истории» (1891–92 навчальний рік за посібником М. Кояловича «История русского самосознания») та «Русская историография» (1894/1895 навчальний рік, посібники – праці В. Іконнікова та М. Кояловича) 1 годину на тиждень для бажаючих студентів історичного відділення історико-філологічного факультету.

У першому півріччі 1884/1885 навчального року він прочитав в НУ курс російської історіографії. У 1903–1904 роках в НУ він прочитав у якості вступу до російської історії огляд джерел та історіографії. Ці лекції були літографовані. У 1910–1911 навчальному році він прочитав спецкурс для бажаючих студентів-істориків «Историография русской истории и обзор источников» (1 година на тиждень, посібники – «Опыт русской исторической мысли» П. Мілюкова, «Опыт» В. Іконнікова)¹⁷.

Не виключено, що І. Линниченко час від часу підміняв Г. Перетятковича для читання згаданого вище спецкурсу. Всі ці курси мали незавершений характер, що було однією з характерних ознак викладання історіографії в університетах Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.¹⁸. Історіографічна проблематика була представлена і на практичних заняттях з російської історії, що відбувалися під керівництвом І. Линниченка на історико-філологічному факультеті НУ. Про це свідчать теми деяких студентських рефератів – «І.М. Болтін як історик і письменник», «Політичні та суспільні погляди князя М.М. Щербатова» тощо. Одного зі своїх учнів Б. Вахевича І. Линниченко готував як спеціаліста з джерелознавства та історіографії. У 1905/1906 навчальному році приват-доцент Б. Вахевич заявив спеціальний курс для студентів-істориків НУ «Очерк русской историографии XIX в.»¹⁹. Проте хвороба та передчасна смерть перспективного вченого не дозволили реалізуватися планам І. Линниченка щодо підготовки гідного спадкоємця.

Повні тексти лекцій І. Линниченка не збереглися. В його персональному архіві є тільки уривчасті записи, що дозволяють принаймні отримати уявлення про його історіографічні погляди.

На відміну від свого колеги В. Ключевського та деяких інших істориків, І. Линниченко вважав початковою фазою розвитку історіографії в Російській імперії середину XVIII ст. Літописи він, подібно до П. Мілюкова, відносив виключно до сфери джерелознавства. Професор аналізував наукову діяльність В. Татищева, Г. Байера, Г. Міллера, А. Шльоцера, М. Ломоносова, М. Щербатова та І. Болтіна. Надалі лектор зупинявся на історіографії XIX ст.: працях М. Карамзина, М. Каченовського, М. Погодіна та С. Соловйова. Професор звертав увагу на спадкоємність у концепціях істориків, переваги та недоліки їх праць. Наприклад, перевагами «Історії держави Російської» М. Карамзина він вважав її велику джерельну базу, повагу автора до історичного факту, художність описань, а недоліками – надмірну суб'єктивність автора у ставленні до деяких історичних особистостей. Перевагами «Історії Росії» С. Соловйова він вважав велику сумлінність автора, виділення причин та наслідків подій, а недоліками – догматизм та недостатнє опрацювання зібраного матеріалу. Привертає увагу, що І. Линниченко виділяв лише один напрямок в історії історіографії – літературно-художній (М. Ломоносов).

Лише наприкінці 1910-х – на початку 1920-х років І. Линниченко приділив більшу увагу теоретичним питанням історіографії. Він дав визначення поняття «історіографія», з приводу якого у другій половині XIX – на початку XX ст. між істориками існували розбіжності. Подібно до деяких своїх сучасників (наприклад, П. Мілюкова) І. Линниченко визначав історіографію як «рух розвитку російської історичної думки». Професор навів досить оригінальну типологізацію історичних шкіл у російській історіографії. Він виділив скептичну школу (Каченовського), історичної закономірності (Болтіна), психологічну (Щербатова), красномовства (Ломоносова), слов'янофільства (Кіреєвського, Аксакова, Хомякова), національно-патріотичну (Карамзина, Полевого, Погодіна), західницьку (Соловйова), місцевої історії (Костомарова, Никитського, Антоновича) та школу Ключевського. В останній він виділив праве та ліве крила, причому ліве назвав економічним напрямом²⁰. Принагідно зазначимо, що себе вчений не відносив до жодної з сучасних йому історичних шкіл²¹. Таким чином, такі історіографічні поняття як школа, напрямок та течія у І. Линниченка майже співпадали. Вочевидь в основу наведеної типологізації І. Линниченко поклав світоглядні та концептуальні позиції істориків. Однак, до однієї школи він включав досить різних і навіть протилежних авторів (М. Карамзин – М. Полевой).

У лекціях з історії Росії у 1903/1904 навчальному році І. Линниченко докладно зупинився на аналізі історико-юридичної школи в російській історіографії. До цієї школи він відніс К. Кавеліна, С. Соловйова, Б. Чичерина та Ф. Дмитрієва. Ставлення професора до цієї школи було суперечливим. Він вважав, що названі вчені висловили найбільш цінні та послідовні погляди на російську історію. Разом з тим, він зауважував, що подібно до своїх опонентів слов'янофілів «представники цієї школи прагнули все розмаїття давньоруського життя звести до небагатьох засад, якими можна пояснити окреме явище»²². Таким чином, в основу виділення цієї школи він поклав методологічну та концептуальну близькість її представників.

Не меншу увагу історіографії І. Линниченко приділяв у лекціях присвячених історії західних слов'ян, переважно поляків («Історико-етнографічний огляд слов'янських народів» у Московському університеті та «Історія Польщі та Литви» у Новоросійському).

І. Линниченко наводив докладну бібліографію чеської та польської історії. Як і у деяких друкованих працях, професор закидав польським історикам тенденційність. Він стверджував, що «знаючи до якої партії належить письменник, ви вже заздалегідь знаєте, які ідеї він буде проводити у своїх історіософських роботах»²³.

Виклад польської історіографії він починав від кінця XVIII ст. Засновником польської історіографії І. Линниченко вважав Адама Нарушевича. Перші польські історики були романтиками, лише І. Лелевель продемонстрував більш тверезий, хоча і не позбавлений ідеалізації, погляд на польську історію. Новий, більш прагматичний, напрямок, на думку історіографа, започаткували М. Бобжинський та Й. Шуйський. Однак, справжній перелам у польській історіографії він помічав у 1880-х роках, коли польська історіографія набуває рис науковості та об'єктивності²⁴. В одній з рецензій він високо оцінив науковий рівень польського часопису «Kwartalnik Historyczny», поставивши його за приклад російським виданням. Особливо його вразило спокійне, наукове та об'єктивне ставлення польських дописувачів журналу до російських праць з історії Польщі²⁵. Не в останню чергу таку прихильну оцінку зумовило особисте знайомство І. Линниченка у 1880-х роках з представниками тодішньої еліти польської історіографії А. Прохазкою, К. Лиске, Р. Губе та іншими.

До польського питання І. Линниченко підходив з позицій патріота Російської імперії, поміркованого централіста. Тому об'єктивність його оцінок польської історіографії може бути піддана сумніву. Однак, співставлення з оцінками сучасних польських історіографів переконує, що думки професора щодо загальних тенденцій розвитку польської історичної науки переважно мали рацію²⁶.

Маючи схильність до рефлексії, І. Линниченко прагнув стати своєрідним літописцем своєї доби, про що свідчать його численні щоденникові записи. Частиною цього літопису були біографічні нариси. Біографічний жанр дозволяв уникнути описовості, бібліографізму та громіздкості, що були властиві, наприклад, фундаментальним працям В. Іконнікова, але водночас позбавляв авторські висновки фундаментальності, применшував об'єктивність створеної картини. Вже наприкінці життя І. Линниченко планував видати велику збірку, що, напевно, була б розширеним виданням його збірки статей «Речи и поминки» (1914). Він зазначав, що «мої біографічні нариси зазвичай страждають одним недоліком – у них я передаю подробиці інтимного характеру». В іншому місці він називав свої нариси «чимось середнім між роботою історика та белетриста, етюдом та картиною»²⁷. Недаремно у складеному власноруч переліку своїх праць професор відніс свої статті біоісторіографічного жанру до рубрики «статті з історії літератури»²⁸. Проте з такою самоідентифікацією не можна погодитися. Навряд чи статті присвячені аналізу історичних поглядів та рис особистості істориків можна поставити в один ряд зі статтями про творчість М. Гоголя, М. Тургенева, О. Пушкіна та В. Белінського.

Професор розрізняв справу написання біографії науковців та літераторів. На думку І. Линниченка, праці вчених можна оцінити більш об'єктивно, адже для цього є більше

певних критеріїв, ніж для оцінки діяльності громадських діячів чи літераторів. «Для наукової критики цілковито байдуже з якою метою написана та чи інша наукова праця, якій політичній партії вона служить своїми висновками; якщо результати у ній не підгасовані, якщо висновки обов'язково випливають з наведених доказів – праця визнається науковою», – вважав історіограф²⁹. Таке твердження слід визнати досить суперечливим. І. Линниченко фактично пропонував розглядати наукову працю як «річ у собі», що суперечило принципу об'єктивного історіографічного аналізу. У своїх нарисах він як раз намагався простежити взаємовплив наукових та суспільно-політичних поглядів істориків.

Біографізм, персоніфікація науки була однією з найхарактерніших рис історіографічних праць кінця XIX – початку XX ст.³⁰. На думку знаного історіографа М. Рубінштейна, історіографічні дослідження в Російській імперії мали два напрями: біографічний та бібліографічний³¹. Проте, часто ці досить умовні напрями зливалися в один.

Окрім викладання в НУ, І. Линниченко приділяв увагу історіографії на засіданнях Одеського бібліографічного товариства при НУ, що він заснував у 1911 році. На засіданнях товариства професор, його учні та колеги аналізували нову літературу з різних галузей гуманітарних знань. Відповідаючи на закиди, що в Товаристві поняття бібліографія трактується занадто широко, І. Линниченко зазначив, що «книга є закріплена у друці думка. Тому слід робити критику книги, тобто оцінку думок, що містяться у ній, а не тільки описувати її зовнішній вигляд»³². Це зауваження свідчить про те, що І. Линниченко намагався поглибити завдання бібліографа шляхом привнесення до його діяльності рис історіографічного аналізу. Недаремно, саме на засіданнях цього товариства він зробив декілька доповідей присвячених певним історикам, а не тільки їх окремим працям.

Не останню роль у захопленні біоісторіографічним жанром відіграли і обставини особистого життя вченого. Відкрита вдача, щире захоплення наукою та літературою, широка ерудиція забезпечили І. Линниченку розгалужені наукові зв'язки у Російській імперії та поза її межами. Як зазначав на початку 1920-х років його учень М. Слабченко «як багато людей Вас завжди і скрізь любили та люблять»³³. Живучи протягом другої половини XIX – на початку XX ст. у Києві, Москві та Одесі, подорожуючи у численні наукові відрядження всередині та поза межами імперії, І. Линниченко встановив та підтримував знайомство з багатьма видатними істориками. За ініціативою І. Линниченка почесними членами одеських наукових товариств стали такі відомі історики як М. Владимирський-Буданов, В. Ключевський, А. Петрушевич та інші.

Біоісторіографічні нариси історика (приблизно 20) були присвячені історикам першої половини XIX ст. та сучасникам вченого. Останні, природно, відзначалися найбільшою суб'єктивністю. Деякі з цих нарисів були власне спогадами, в яких І. Линниченко не намагався визначити місце своїх колег в історіографії, уникав характеристики їх творчої спадщини. Тому, на нашу думку, ці праці навряд чи можна віднести до історіографічних. Однак, більшість нарисів І. Линниченка про окремих істориків містили цей необхідний компонент і, отже, були історіографічними. Біоісторіографічні нариси І. Линниченка (брошури, газетні та журнальні публікації) не мали фундаментального характеру. Переважно вони мали за основу доповіді

І. Линниченка на засіданнях наукових товариств: московських – археологічного та юридичного, одеських – історії та старожитностей, історико-філологічного та бібліографічного.

У своїх біоісторіографічних нарисах І. Линниченко намагався висвітлити характерні риси особистості та наукової діяльності низки видатних істориків, переважно українських та російських. Єдиним виключенням є некролог відомому польському історикові права Р. Губе³⁴. Він високо оцінив науковий рівень праць польського історика права, хоча і не був згодний зі всіма його висновками.

Першою за хронологією предмету дослідження слід вважати статтю І. Линниченка у журналі «Голос минушого», присвячену історикові М. Карамзину з нагоди 100-річчя появи його «Історії». За зауваженням радянського історіографа Ю. Критського, стаття І. Линниченка виділялася серед інших публікацій журналу, адже решта історіографів охоплювало період до початку XVIII ст.³⁵.

І. Линниченко відзначив наявність різко протилежних оцінок цієї праці внаслідок великого впливу історика на суспільство. І. Линниченко вважав, що «Історію» М. Карамзина треба вивчати виділяючи літературну, наукову та публіцистично-патріотичну сторони твору. Автор провів порівняльний аналіз «Записки» та «Історії» з метою виявлення політичної основи історичних поглядів історика. В цілому І. Линниченко більш різко оцінив «Історію», ніж у лекціях: «Історія» застаріла у всіх відношеннях – філологічному, ідеях, розумінні ходу і сенсі історичного процесу»³⁶. Історіограф констатував, що в період написання «Історії» у світогляді М. Карамзина не відбулося радикального повороту від помірковано-ліберального до різко-реакційного світогляду, як вважали деякі автори.

Не можна погодитись з твердженням згаданого Ю. Критського, що «відмова від класової характеристики поглядів історика призвела автора до того, що він ігнорував еволюцію поглядів Карамзина». До наведеного висновку (на наш погляд справедливо) І. Линниченко дійшов внаслідок аналізу джерел, а не відмови від класового підходу, який навпаки часто призводив до викривлення історіографічних реалій.

Досить низько оцінив І. Линниченко історичні праці інших представників російської історіографії першої половини XIX ст., ідеологів слов'янофільства К. Аксакова, П. Кіреєвського та О. Хомякова. На думку історіографа, вони брали з історичних джерел тільки те, що підтверджувало їх апіорну теорію, не розуміли історичного процесу, а з літописної легенди створили цілковито хибну теорію мирного створення російської держави³⁷. Більш помірковану позицію він зайняв щодо М. Погодіна – між його різкими критиками та апологетами. Головною позитивною рисою діяльності вченого І. Линниченко вважав передусім його науковий ентузіазм. Натомість він закидав М. Погодіну відсутність теоретичного мислення, консервативність та догматизм думки³⁸.

Найбільш яскравими є нариси І. Линниченка присвячені тим історикам, з якими його безпосередньо зводила доля наприкінці XIX – на початку XX ст.

Звичайно, до таких істориків в першу чергу належав В. Антонович. Ще у 1890 році І. Линниченко виступив у пресі з нагоди ювілею свого вчителя³⁹. Після його смерті І. Линниченко одним з перших наважився підсумувати життєвий шлях та

науковий доробок В. Антоновича у доповіді на XIV Археологічному з'їзді у Чернігові у 1908 році. Незважаючи на те, що учень висловив захоплення та повагу до померлого, загальний тон та зміст його доповіді суттєво відрізнявся від тодішніх та подальших оцінок В. Антоновича в українській історіографії. Доповідач фактично зігнував українознавчий компонент його наукового доробку, не згадав про провідну роль свого вчителя в українському національному русі. Навпаки, він підкреслив, що В. Антонович «визнав, що малороси нездатні до державного життя»⁴⁰. Недаремно одеський професор твердив, що найціннішими у науковій спадщині історика були його археологічні дослідження, найбільш нейтральні з суспільно-політичного боку.

Ці нотки у доповіді І. Линниченка не вкрилися від її перших слухачів. Відомий одеський історик та юрист, член одеської «Просвіти», також учень В. Антоновича С. Шелухин в'їдливо та з прозорим натяком зауважив з приводу слів І. Линниченка, що «учні Антоновича пішли далі ніж він. Він обвинувачував українців, які залишили віру та національність предків для польського шляхетства. Його учні обвинувачують і тих українців, які залишають свою національність для офіційної народності і, як і ті, залишають свій народ»⁴¹.

В іншому нарисі І. Линниченко дав досить прихильну оцінку іншому видатному історичному М. Костомарову⁴². Багато в чому ця характеристика співпадає з оцінками, що зробив ще у 1880-х роках інший одесит О. Маркевич. І. Линниченко вважав основними рисами наукової творчості М. Костомарова бажання зрозуміти психологію минулого, зобразити народ як головну рушійну силу історії. На думку І. Линниченка, філософія була слабкою стороною видатного історика, який висунув невдалу теорію литовського походження варягів. Історіограф пов'язав світогляд М. Костомарова з його науковими поглядами: неприйняття насильства викликало в нього відразу до давнього московського ладу, в основі якого лежав деспотизм і централізація. Релігійність зумовила особливу увагу М. Костомарова до історії релігії (унія, розкол), а сильно розвинута уява – здатність змальовувати яскраві історичні портрети. Більш докладно остання теза була розвинута в наші дні дніпропетровським істориком В. Ващенко⁴³.

З 1880-х років І. Линниченко підтримував зв'язки з іншим українським істориком, галичанином А. Петрушевичем. Московфільські симпатії А. Петрушевича мали багато спільного з суспільно-політичними переконаннями І. Линниченка. Ця обставина зумовила піднесено-прихильний тон двох характеристик, що дав одеський професор своєму львівському колезі у виступах на засіданнях Московського археологічного товариства (1895) та Одеського товариства історії та старожитностей (1902)⁴⁴. Одною з основних тез характеристики було те, що історичні праці А. Петрушевича були прямою реалізацією його суспільно-політичної позиції. І. Линниченко не вважав це недоліком, а навпаки схвалював. Історіограф відзначив широку ерудицію галицького вченого, незважаючи на те, що свої знання він здобув шляхом самоосвіти. Основною негативною рисою праць А. Петрушевича він назвав брак методології.

Ряд істориків-слов'янофілів, що стали об'єктом уваги І. Линниченка, продовжив його сучасник, видатний російський слов'янознавець кінця XIX – початку XX ст. В. Ламанський⁴⁵. І. Линниченко відзначив крайнощі в його поглядах, переважання загальних міркувань, брак критичності. Головною заслугою вченого він вважав створення ним власної наукової школи. Російський слов'янознавець Л. Лаптева у низці

публікацій 1980–1990-х років аналогічно характеризує постать В. Ламанського⁴⁶³⁷. Щоправда І. Линниченко не уникнув деяких суперечностей.

На початку своєї статті він відзначив оригінальність та сміливість думок В. Ламанського, а наприкінці – вже зазначив, що його «погляди не відрізнялися ані особливою глибиною, ані оригінальністю». Знаменно, що ставлення одеського професора до слов'янської ідеї відзначалося також зигзагоподібним характером. У низці праць він демонстрував рішуче несприйняття слов'янофільства, у деяких інших – солідаризувався чи не з найодіознішими складовими цього вчення – планами перетворення російської мови на єдину літературну мову всіх слов'ян, створення політичного союзу слов'ян під гегемонією Росії, протиставлення католицького та православного світів. Можливо дещо суворий тон статті І. Линниченка був зумовлений особистими обставинами: В. Ламанський опонував на захисті магістерської дисертації І. Линниченка і не утримався від досить різких критичних оцінок⁴⁷.

Більш послідовним І. Линниченко був у негативній оцінці історика Росії Д. Гловайського, який також мав консервативні та слов'янофільські переконання. У написаному у 1920-х роках, але неопублікованому нарисі про нього він відзначив, що Д. Гловайський не сприймав критику, був надзвичайно консервативним у своїх поглядах. Зокрема, через все життя він проніс завзяте несприйняття норманської теорії походження Русі. Саме тому І. Линниченко охрестив його «Варягомахом». «Історія Росії» Д. Гловайського, на думку І. Линниченка, не створила епохи в російській історіографії. У підсумку він вбивчо зазначав, що «Д. Гловайський за декілька десятиліть до офіційної смерті пережив сам себе»⁴⁸.

Як видно, доробок істориків традиціоналістської течії не викликав великого захоплення у І. Линниченка. Їх погляди він вважав великою мірою застарілими. Навпаки, він позитивно оцінив науковий доробок відомого російського медієвіста М. Павлова-Сильванського, головним чином його думку про існування на Русі феодальних інститутів, що були аналогічні середньовічним західноєвропейським. І. Линниченко зазначив, що «його заслуга полягає в уважному вивченні основ західного феодалізму та у спробі зібрати у цілісну картину чисельний ряд даних з нашого давнього ладу, що мали часто разючу аналогію з окремими інститутами, що входили в комплекс явища «феодалізм». Він йшов насправді науковим шляхом, всі його роботи відрізняються свіжістю та оригінальністю наукової думки»⁴⁹.

Як вченого-новатора оцінив І. Линниченко історика російського селянства В. Семевського, з яким він дружив під час свого перебування у Москві. Одеському професору були особливо близькі такі якості В. Семевського, як намагання пов'язати науку історії з сучасним життям, почуття обов'язку, обережне ставлення до запровадження у науку нових теорій (наприклад марксизму). І. Линниченко вважав, що саме ці якості спонукали В. Семевського зосередитися хронологічно на дослідженні історії Росії XVIII – XIX ст., тематично – історії російського селянства⁵⁰.

У кримському архіві історика зберігається неопублікована та недописана стаття про двох петербурзьких істориків О. Лап по-Данилевського та С. Платонова, побудована на порівняльному підході. І. Линниченко вважав, що О. Лап по-Данилевський був серйозним та вдумливим вченим, а С. Платонов – еkleктиком у

традиціях Санкт-Петербурзького університету, який мав хист засвоювати чужі висновки і передавати їх як нові та власні⁵¹.

Докладніше І. Линниченко охарактеризував науковий доробок видатного російського історика В. Ключевського, з яким він познайомився у Москві у 1880-х роках. Смерть В. Ключевського у 1911 році мала широкий резонанс в Російській імперії, зокрема, в Одесі. У різних наукових зібраннях пролунали доповіді присвячені пам'яті історика⁵². І. Линниченко виступив на засіданні Одеського бібліографічного товариства 14 травня 1911 року⁵³. Він відніс В. Ключевського до істориків, які уособлювали «добу багатирів» у науці російської історії разом з С. Соловйовим, І. Забеліним та В. Антоновичем. Головним у творчості московського історика І. Линниченко вважав постійне прагнення до історіософського тлумачення минулого. Він відзначив його здатність на основі натяків і фактів джерел побудувати цілісну, красиву та логічну теорію, осмислити події минулого. Суспільно-політичні погляди історика він вважав схожими на неослов'янофільські погляди М. Данилевського.

На думку І. Линниченка, «він не мав собі рівного у мистецтві розкласти на складові частини складний державний механізм і визначати роль як його махового колеса, так і окремих коліс та інших частин цієї колосальної машини». Разом з цим він відзначив недоліки його праць: приділення більшої уваги державі, а не народу і як наслідок – внесення мало нового порівняно з С. Соловйовим у вивчення факторів, що впливали на народ. І. Линниченко зауважував, що В. Ключевський не був істориком-художником, що міг би одним мазком примусити жити свій портрет, протиставляючи його тим самим більш талановитому у цьому плані М. Костомарову.

Наприкінці 1980-х років відомий радянський історик В. Янін стверджував, що І. Линниченко разом з деякими іншими професорами доводив глибоку залежність В. Ключевського від істориків-державників, тим самим намагаючись спростувати думку про принципову теоретичну новизну його підходу до історичного процесу⁵⁴. З цією думкою не можна погодитись, адже автор наголошував на тому, що В. Ключевський був одним з найоригінальніших російських істориків. Натомість він не абсолютизував залежність В. Ключевського від державницької школи, намагаючись відзначити різноманітні впливи на його творчість.

Отже, історіографічний доробок становить досить помітну частину наукової спадщини І. Линниченка, особливо часів життя та роботи в Одесі та Криму. Вартість лекційних курсів та історіографічних праць професора може бути з'ясована лише в контексті історіографічного процесу в Російській імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Наведений матеріал дозволяє твердити, що історіографічні лекції професора перебували на досить високому рівні тогочасної науки, відзначалися оригінальністю та самостійністю думки. І. Линниченко був одним з тих, хто в Російській імперії активно розробляв біоісторіографічний жанр в історіописанні (серед інших можна назвати К. Бестужева-Рюміна). Особливістю цього жанру було прагнення тісно пов'язати між собою особисті риси, політичні та історичні погляди істориків. Слід визнати, що рівень об'єктивності змальованих І. Линниченком біоісторіографічних портретів був досить високим. Недаремно деякі думки професора були розвинуті пізнішими авторами. На час написання праць І. Линниченка новітній період розвитку історичної науки у

Російській імперії був маловивченим. Тому як дослідник переважно саме цього періоду вчений виступав у ролі новатора. Одним з перших у Російській імперії І. Линниченко став досліджувати польську історіографію, особливо відстежувати нові тенденції в її розвитку наприкінці XIX ст.

Нариси І. Линниченка були присвячені особам, навколо постаті яких вже відразу після їх смерті накопичилася ціла література. Тому існувала реальна загроза, що праці професора потонуть у цьому друкованому морі. Тим не менш, переважно вони змогли уникнути такої долі. Більшість історіографічних праць І. Линниченка була помічена сучасниками, про що свідчать відповідні рецензії у провідних виданнях⁵⁵. Цей факт також свідчить про непересічне значення діяльності І. Линниченка як історіографа.

Історіографічні праці І. Линниченка не тільки відображають стан історичної науки другої половини XIX – початку XX ст., але характеризують погляди самого автора. Наприклад, у них міститься інформація про його суспільно-політичні переконання (ставлення до слов'янофільства, українського національного руху, польського питання), авторський стиль тощо. Привертає увагу художність образів, що створив І. Линниченко, збереження розумного балансу між суворістю та поміркованістю в оцінках творчості колег. Ці ж риси відзначають більшість праць історика не історіографічного змісту.

У своїх працях вчений сформулював основну вимогу до істориків та одночасно критерій оцінки їхньої творчості – науковість, політичну незаангажованість. У цьому постулаті втілюється прагнення І. Линниченка служити інтересам «чистої науки». Він не завжди послідовно дотримувався задекларованого кредо у своїх працях, але сам по собі наголос на цих вартостях, їх поширення серед широкого кола студентів та науковців мали неабияке значення для розвитку історичної науки, особливо на Півдні України.

Слід зазначити, що І. Линниченко сприймав більшість своїх колег як російських істориків, а також не відділяв українську історію від російської. Він применшив ступінь українства М. Костомарова та В. Антоновича, відніс до російських істориків навіть галичанина А. Петрушевича. З одного боку такий підхід був зумовлений справді складною національною ідентичністю цих істориків, проте більшою мірою – російською національною свідомістю самого професора. У світлі сучасних суспільно-політичних та національних реалій І. Линниченко зробив внесок у дослідження української та російської історіографії.

Проаналізовані праці дозволяють уточнити тезу про залежність І. Линниченка від поглядів представників державницької школи в російській історіографії, що часто висловлювалася у попередній історіографії⁵⁶. Як свідчать лекційні зауваження І. Линниченка та думки розкидані в його різних нарисах, він критично ставився до доробку цієї школи, не сприймаючи її надмірний догматизм. Тому, на нашу думку, згадану тезу не слід абсолютизувати.

Подальші наукові пошуки дозволять повніше представити внесок І. Линниченка у вивчення історіографії. Перспективним напрямком подальших досліджень є насамперед встановлення складу слухачів відповідних спецкурсів І. Линниченка, відгуків на його лекції та праці з боку учнів та колег.

- ¹ Киреева Р.А. Изучение отечественной историографии в дореволюционной России с середины XIX в. до 1917 г. – М.: Наука, 1983.
- ² Колесник ІІ. Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.). – К.: Генеза, 2000. – С. 38–39; Тельвак В., Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. – К. – Дрогобич, 2005. – 334 с.; Трибунский П.А. Курс русской историографии П.Н. Милокова в Московском университете // Российские университеты в XVIII–XX вв. Сб. научных статей. – Воронеж, 2002. – Вып. 6. – С. 111–130.
- ³ Алленов С.Г., Матвеева М.С., Чесноков В.И. К вопросу о преподавании историографии в университетах дореволюционной России // Проблемы истории отечественной исторической науки. – Воронеж, 1981. – С. 117–135; Попова Т.Н. Становление историографии как специальной исторической дисциплины: некоторые аспекты проблемы // Российские университеты в XIX–XX в.: Сб. статей. – Вып. 2. – Воронеж, 1996. – С. 44–56.
- ⁴ Ясь О. Линниченко Іван Андрійович // Українські історики XX століття. Біо-бібліографічний довідник. Серія «Українські історики». – Вип. 2, Ч.1. – Київ–Львів, 2003. – С. 187–189; Мирошніченко В.О. І.А. Линниченко // Професори Одеського (Новоросійського) університету. Біографічний словник. – Т. 3. – Одеса: Астропринт, 2005. – С. 229–234.
- ⁵ Державний архів при Раді міністрів Автономної республіки Крим (далі – ДААРК). – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 66. – Арк. 48; Спр. 58. – Арк. 1–5.
- ⁶ Толочко О.О. Дві не зовсім академічні дискусії: І.А. Линниченко, Д.І. Багалій, М.С. Грушевський // Український археографічний щорічник: Нова серія. – К., 1993. – Вип. 2. – С. 92–103; Масненко В. Самоідентифікація українських істориків у контексті становлення національної історичної думки (брати А.В. та М.В. Стороженки, І.А. Линниченко, Д.І. Багалій) // Київська старовина. – 2002. – № 6. – С. 96–99.
- ⁷ Алленов С.Г., Матвеева М.С., Чесноков В.И. Вказ праця. – С. 122.
- ⁸ Першина З.В. Історія України в працях одеських дослідників // Український історичний журнал. – 1994. – № 4. – С. 56.
- ⁹ Мирошніченко В.А. І.А. Линниченко о А.И. Маркевиче // Записки історичного факультету ОДУ ім. П. Мечникова. – Вип. 7. – Одеса, 1998 – С. 146–151.
- ¹⁰ Нагірняк О. Нариси з історії українознавства у Наддніпрянській Україні (остання чверть XIX ст. – 1917 р.). – К.: ПП Сергійчук М.І. – 2007. – С. 244.
- ¹¹ ДААРК. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 97.
- ¹² И.А.Л. [И.А. Линниченко] Опыт русской историографии В.С. Иконникова. – Т. 1. – Кн. 1–2 // Библиографические записки. – М., 1892. – № 11. – С. 820–822.
- ¹³ Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 164. – 127 арк.
- ¹⁴ Маркевич А.И. Н.И. Костомаров и его значение. – Одесса, 1885. – 20 с.; Він же А. Скальковский. – Одесса, 1900. – 20 с. та інші.
- ¹⁵ Чтения в историческом Обществе Нестора–летописца. – Кн. 2. – 1888. – С. 176.
- ¹⁶ Линниченко И. Современное состояние вопроса об обстоятельствах крещения Руси // Труды Киевской духовной академии. – 1886. – декабрь. – С. 1–20.
- ¹⁷ Обзорение преподавания на историко-филологическом факультете Императорского Московского университета в 1891/92 академическом году. – М., 1892. – С. 12; Там само... в 1894/95 академическом году. – С. 13; Линниченко И. Лекции по русской истории читанные в 1903/1904 учебном году. Литографированное издание. – 36 с.; Обзорение преподавания в ИНУ в 1910–1911. – Одесса, 1910. – С. 16.
- ¹⁸ Киреева Р.А. Вказ. праця. – С. 76.
- ¹⁹ Обзорение преподавания в ИНУ в 1905/1906 учебном году. – Одесса, 1905. – С. 19.
- ²⁰ ДААРК. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 66 – Арк. 73.
- ²¹ Там само. – Арк. 48.
- ²² Линниченко И. Лекции по русской истории. . . 1903/1904 – С. 25–36.
- ²³ ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 168. – Арк. 17.
- ²⁴ Там само. – Спр. 166 – Арк. 50–51.
- ²⁵ Kwartalnik historyczny // Русская мысль. – 1888. – апрель. – Библиографический отдел. – С. 173–174.
- ²⁶ Filipowicz M. Wobec Rosji. Studia z dziejow historiografii polskiej od konca XIX wieku po II wojne swiatowa. – Lublin, 2000. – 222 s.; Grabski A. Zarys historii historiografii polskiej. – Poznan, 2000. – 278 s.
- ²⁷ ДААРК. – Ф. 538. – Оп.1 – Спр. 17. – Арк. 3; Спр. 90. – Арк. 9.
- ²⁸ ДАОО. – Ф. 153. – Оп. 1. – Спр. 18. – Арк. 4–5.

- ²⁹ Линниченко И. В.Б. Антонович // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – Т. III. – М., 1911. – С. 348.
- ³⁰ Киреева Р.А. Изучение отечественной историографии в дореволюционной России с середины XIX в. до 1917 г. – М.: Наука, 1983. – С. 84.
- ³¹ Рубинштейн Н.Л. Русская историография. – М., 1941. – С. 16.
- ³² Известия Одесского библиографического общества. – 1914. – Т. 3. – Вып. 3. – С. 184.
- ³³ ДААРК. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 82. – Арк. 35–36.
- ³⁴ Линниченко И. Ромуальд Губе // Юридический Вестник. – 1890. – Т. 6. – Кн. 3. – С. 488–495.
- ³⁵ Критский Ю.М. Вопросы истории русской общественной мысли и революционного движения в России XVIII – начала XX в. в журнале «Голос минувшего» в 1913 – 1923 годах // История и историки. – 1972. – М., 1973. – С. 98–99.
- ³⁶ Линниченко И. Политические воззрения Н. Карамзина (к 100-ю выхода в свет «Истории государства Российского») // Голос минувшего. – 1917. – № 1. – С. 133.
- ³⁷ Линниченко И. Младший из старших славянофилов. Памяти К.С. Аксакова // Линниченко И. Речи и поминки. – Одесса, 1914. – С. 96, 100; Він же Памяти А.С. Хомякова (к 50-ю со дня смерти) // Там само – С. 158–159.
- ³⁸ Линниченко И. М.П. Погодин // Летопись Одесского историко-филологического общества. – 1901. – Т. 9. – С. 203–220.
- ³⁹ Газета Гапцука. – 1890. – 22 апреля.
- ⁴⁰ Линниченко И. В.Б. Антонович // Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – Т. III. – М., 1911. – С. 357.
- ⁴¹ Труды XIV Археологического съезда в Чернигове. – Т. III. – М., 1911. – Отд. Протоколы. – С. 56–57.
- ⁴² Линниченко И. Н.И. Костомаров (к 25-ю со дня его кончины). – Одесса, 1910. – 16 с.
- ⁴³ Ващенко В.В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 122–140.
- ⁴⁴ Линниченко И.А. Очерк ученой деятельности почетного члена Московского археологического общества А. Петрушевича // Археологические известия и заметки издаваемые императорским Московским археологическим обществом. – 1895. – № 1. – С. 22; Линниченко И.А. Антоний Стефанович Петрушевич // Записки Одесского общества истории и древностей. – 1902. – Т. 24. – С. 12–24.
- ⁴⁵ Линниченко И.А. Патриарх русского славяноведения (Владимир Иванович Ламанский) // Голос Минувшего. – 1915. – № 2. – С. 244–253.
- ⁴⁶ Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. – М.: Наука, 1988. – С. 176–379; Лаптева Л.П. В.И. Ламанский (1833–1914) и его историческая школа // Российские университеты в XVIII – XX вв. Сб. научных статей. – Воронеж, 2002. – Вып. 6. – С. 68–83.
- ⁴⁷ Заря. – 1884. – 19 мая.
- ⁴⁸ ДААРК. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 54. – Арк. 32, 34.
- ⁴⁹ Линниченко И. Памяти Павлова-Сильванского // Одесские новости. – 1909. – 17 сентября.
- ⁵⁰ Линниченко И. Из воспоминаний (о В.И. Семевском) // Голос Минувшего. – 1916. – № 10. – С. XXXVIII – LIII.
- ⁵¹ ДААРК. – Ф. 538. – Оп. 1. – Спр. 51. – 5 арк.
- ⁵² Бицилли П. Памяти В.О. Ключевского 17 мая 1911 // Отчет о деятельности ИНУ за 1911. – Одесса, 1912. – С. 210; Шпаков А.Я. В.О. Ключевский: новые материалы для биографии. – Одесса, 1911. – 8 с.
- ⁵³ Линниченко И. В.О. Ключевский. – Одесса, 1911. – 9 с.
- ⁵⁴ Янин В.Л. Предисловие // Ключевский В.О. Сочинения в 9-ти томах. – Т. 1. Курс русской истории. Ч. 1. – М., 1987. – С. 6.
- ⁵⁵ Русская мысль. – 1915. – № 6. – С. 16; Исторический вестник. – 1911. – № 7. – С. 298–299; Киевская старина. – 1888. – Т. 20. – Вып. 1–3. – С. 16–19.
- ⁵⁶ Линниченко И.А. // Українська радянська енциклопедія. – Т. 6. – К., 1981. – С. 138; Линниченко И.А. // Советская историческая энциклопедия. – Т. 8. – М., 1965. – Стб. 690.